

جایگاه «ماءالعسل» در درمان بیماری‌های ریه از دیدگاه طب سنتی ایران

شهپر کاوه^۱

مهشید چاپچی رقیمی^{۲*}

سعید صدر^۳

علیرضا عباسیان^۴

نرگس کاوه^۱

رسول چوپانی^۵

چکیده

مقدمه: در اغلب تمدن‌های گذشته عسل هم به عنوان غذا و هم به عنوان دارو شناخته شده بود. در کتاب‌های مذهبی مانند انجیل و قرآن هم به فواید درمانی عسل اشاره شده است. حکمای طب سنتی با توجه به دانشی که درباره فواید عسل داشتند، از آن به عنوان دارو در درمان بیماری‌ها به شکل‌های مختلفی استفاده می‌کردند. شایع‌ترین روشی که در کتب طب سنتی ایران ثبت شده، استفاده از عسل به شکل ماءالعسل است. در این مقاله سعی شده است نقش ماءالعسل در درمان بیماری‌های ریه از دیدگاه طب سنتی ایران بررسی شده و در حد امکان با یافته‌های طب رایج مقایسه شود.

۱- دستیار طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۲- دستیار طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

* (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: chaichi.m@gmail.com

۳- استادیار، فوق تخصص ریه اطفال، گروه ریه بیمارستان کودکان مفید، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۴- استادیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، ایران.

۵- استادیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

نوع مقاله: مروری تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۱/۲۰ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۲/۲۲

روش: در این مقاله که یک مطالعه مروری توصیفی است، با استفاده از نرم افزار کتابخانه جامع سنتی و اسلامی طب نور و جستجوی کلیدواژه ماء القراطن و ماء العسل، در متون اصلی طب سنتی ایران، از قرن دوم تا قرن چهاردهم، اجزا، روش تهیه و خواص درمانی مربوط به آن جمع آوری شد. تحقیقات جدید نیز با استفاده از موتورهای جستجوی science direct ، google scholar ، pubmed و scopus بررسی و با کلیدواژه های respiratory disease ، asthma ، cough ، honey ، honeywater ، maulasl ، hydromel مطالب مربوط به اثرات عسل در درمان بیماری های ریه جمع آوری شد.

یافته ها: ماء العسل که یک لغت عربی است، در زبان فارسی «آب انگبین» در زبان رومی «ملیپیون» و به یونانی «ماء القراطن» نام دارد. برای تهیه ماء العسل روش های مختلفی در کتاب های مختلف توصیه شده، اما ماده مشترکی که در تمام آن ها بکار رفته آب و عسل است که به نسبت های مختلفی با هم مخلوط شده و با آتش ملایم جوشانده می شود تا مقدار معینی از آن باقی بماند. آنچه در منابع مختلف با یکدیگر متفاوت است، میزان آب و عسل مصرفی و افزودنی هایی است که بسته به کاربرد دارو، معمولاً برای تقویت اثر ماء العسل، به آن اضافه می شده است. علاوه بر کاربردهای کلی در متون طب سنتی، مانند مقوی، جالی، منضج و مقطع بلغم بودن، ماء العسل به طور ویژه در بیماری های خاص از جمله حمیات، بیماری های سرد معده، قولنج، بیماری های کلیه و ریه مؤثر بوده است. ماء العسل کاربرد ویژه ای در درمان بیماری های ریه داشته و در ذات الریه، ذات الجنب، سرفه، خرخر، تنگی نفس، خشونت ریه و گرفتگی صدا بکار می رفته است.

بحث و نتیجه گیری: اگرچه در موتورهای جستجوی فوق درباره اثر ماء العسل در درمان بیماری های ریه کارآزمایی بالینی یافت نشد تا نقش آن در درمان بیماری ها را تأیید کند، اما در تحقیقات جدید فواید درمان بیماری های تنفسی با عسل به خصوص درمان تنگی نفس، تسکین سرفه کودکان و بهبود خواب آن ها ثابت شده است. از آنجایی که عسل جزء اصلی و به اصطلاح عمود، در ترکیب ماء العسل است؛ تحقیقات مربوط به تأثیر عسل در درمان بیماری های تنفسی نیز نباید کم اهمیت تلقی شود. با توجه به

اثرات درمانی ماءالعسل که در متون طب سنتی آمده و بررسی تحقیقات جدیدی که اثرات آنتی‌باکتریال عسل و تأثیر آن به خصوص بر تسکین سرفه شبانه و آلرژی را نشان می‌دهد. همچنین با توجه به کمبودن عوارض آن در بیماران، به نظر می‌رسد عسل با شکل دارویی ماءالعسل می‌تواند در درمان بیماران تنفسی کمک‌کننده باشد. البته لازم است آزمایشات و تحقیقات بالینی در این زمینه انجام شود. نظرات و توصیه‌های حکمای طب سنتی ایران درباره طرز تهیه، کاربردها و نحوه استفاده از این ترکیب دارویی می‌تواند بسیار راه‌گشا باشد. در ضمن فرمولاسیون‌های مختلفی از ماءالعسل ساده و مرکب در منابع طب سنتی وجود دارد. در بعضی از آن‌ها بر اساس نوع بیماری، ترکیب جدیدی از مفردات با میزان‌های متفاوت به آب و عسل اضافه شده تا کاربردهای ویژه‌ای به ماءالعسل مرکب بدهد. بنا بر این تحقیق درباره مفرداتی که در این نسخه‌ها بکار رفته است و بررسی اثر آن‌ها بر بیماران تنفسی نیز در مراحل بعدی تحقیقات باید مد نظر باشد.

واژگان کلیدی:

ماءالعسل، طب سنتی ایران، عسل، سرفه

مقدمه

عسل تنها شیرین کننده طبیعی است که در عصر حجر در دسترس انسان قرار داشت و به عنوان منبع غذایی مصرف می شد. بنابراین انسان برای این که بتواند به آن دست یابد، حتی حاضر بود زندگی اش را به خطر بیندازد. اولین مدرک مکتوب درباره عسل یک مکتوب سومری است که به ۲۱۰۰-۲۰۰۰ قبل از میلاد مسیح مربوط است و در آن از عسل به عنوان نوعی پماد و دارو یاد شده است (۱). البته تصاویر نقاشی شده انسان بر روی سنگ در حال جمع آوری عسل نشان داده که مصرف عسل به ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح برمی گردد (۲).

در اغلب تمدن های گذشته عسل هم به عنوان غذا و هم به عنوان دارو شناخته شده بود. حتی در کتاب های مذهبی هم از این ماده نام برده شده و به فواید آن اشاره شده است. در انجیل آمده: «پسرم عسل بخور، زیرا خوب است» (۳). در قرآن کریم هم به فواید درمانی عسل اشاره شده و در سوره مبارکه نحل آیات ۶۸ و ۶۹، نیز از عسل که در شکم زنبور ساخته می شود، به عنوان شهد رنگارنگی یاد کرده که «فیه شفاءٌ لِلنَّاسِ». لازم به ذکر است که کلمه شفا چهار بار در قرآن کریم آمده است (۴). استفاده از تعبیر شفا برای عسل در قرآن می تواند نشانه اهمیت آن در پیشگیری و درمان بیماری های جسمی باشد. عسل لغتی است عربی که در این زبان با نام های «عسل النحل»، «مجاج»، «سنوت» و «طرم» نیز شناخته می شود. در زبان فارسی، عسل را «انگبین» می گویند. این لغت در زبان رومی «میلی» و به سریانی «دبشا» و به هندی «ماکی» و «مده» گفته می شود (۵).

حکمای طب سنتی با توجه به دانشی که درباره فواید عسل داشتند، از آن به عنوان دارو در درمان بیماری ها به شکل های مختلفی استفاده می کردند. شایع ترین روشی که در کتاب های طب سنتی ایران ثبت شده، استفاده از عسل به شکل ماءالعسل است. با

وجود تحقیقات جدیدی که درباره عسل در دنیا انجام شده، در موتورهای جستجوی مورد بررسی، کارآزمایی بالینی درباره اثر ماءالعسل بر بیماری‌های ریه یافت نشد. هدف از این مقاله بررسی نحوه تهیه و کاربردهای ماءالعسل در متون اصلی طب سنتی ایران بوده است تا شاید بتوان با استفاده از تجربیات و ایده‌های حکمای طب سنتی، زمینه تحقیقات بالینی و استفاده از این ترکیب دارویی عسل را نیز در طب امروز فراهم کرد.

روش

در این مقاله که یک مطالعه مروری توصیفی است، با استفاده از نرم‌افزار کتابخانه جامع سنتی و اسلامی طب نور و جستجوی کلیدواژه ماءالقراطن و ماءالعسل، در متون اصلی طب سنتی ایران، از قرن دوم (فردوس‌الحکمه علی بن سهل طبری) تا قرن چهاردهم (اکسیر اعظم اثر محمد اعظم ناظم جهان)، اجزاء، روش تهیه و خواص درمانی مربوط به آن جمع‌آوری شد. علاوه بر این دو کتاب، «منصوری فی الطب» زکریای رازی، «قانون فی الطب» ابن سینا، «صیدنه فی الطب» ابوریحان بیرونی، «ذخیره خوارزمشاهی» جرجانی، «طب اکبری» حکیم ارزانی، «مخزن‌الدویه» و «قرابادین» کبیر عقیلی، «قرابادین» شفایی، «اختیارات» بدیعی و «تحفة‌المومنین» از جمله مهم‌ترین کتاب‌هایی هستند که در این بررسی مورد استفاده قرار گرفتند. تحقیقات جدید نیز با استفاده از موتورهای جستجوی science direct ، google scholar ، pubmed و scopus ابتدا با کلیدواژه‌های cough ، asthma ، hydromel ، respiratory disease ، honeywater ، maulasl بررسی انجام شد و چون کارآزمایی بالینی درباره نقش ماءالعسل در بیماری‌های ریه یافت نشد، بررسی با کلیدواژه honey نیز انجام شد و تمام مقالات بالینی (clinical trial) مربوط به اثرات عسل در درمان بیماری‌های ریه جمع‌آوری شد.

یافته‌ها

ماءالعسل که یک لغت عربی است، در زبان فارسی «آب انگبین»، در زبان رومی «ملیطیون» و به یونانی «مالیقراطن» یا «ماءالقراطن» نام دارد، زیرا که در زبان ایشان مالی به معنی آب و ماءالقراطن که مستعمل اطبا است معرب آن است (۶ و ۷). «اقومالی» نیز عبارت است از شهد عسل که در آب ریخته شده و بهم می‌زنند، اما نمی‌پزند (۸).

۱- اجزای ماءالعسل

ماده مشترکی که در تمام کتاب‌ها برای ساخت ماءالعسل بکار رفته، آب و عسل است که ماءالعسل ساده را می‌سازد. آنچه در منابع مختلف با هم متفاوت است، میزان آب و عسل مصرفی و افزودنی‌هایی است که بسته به کاربرد دارو به آن اضافه می‌شده است. اغلب اوقات این مواد افزودنی را در صورت نیاز به گرمی بیشتر و جهت تقویت اثر، به ماءالعسل اضافه می‌کردند و ماءالعسل مرکب می‌ساختند. به عنوان مثال دارچین، خولنجان، زنجبیل، مصطکی، زعفران، سنبل، جوزبوا، دارفلفل، قرنفل، گلاب، هل و بسباسه بر حسب کاربردهای متفاوتی که حکما انتظار داشتند به فرمولاسیون ماءالعسل اضافه می‌شده است (جدول ۱).

۲- روش تهیه ماءالعسل

برای تهیه ماءالعسل ساده روش‌های متفاوتی در کتاب‌های مختلف توصیه شده است، اگرچه ماده مشترکی که در تمام آن‌ها بکار رفته آب و عسل است؛ این دو ماده به نسبت‌های مختلفی با هم مخلوط شده، با آتش ملایم جوشانده می‌شود. سپس کف آن برداشته می‌شود تا مقدار معینی - که در اغلب کتاب‌ها یک‌سوم یا دوسوم ماده اولیه است - از آن باقی بماند یا به غلظت خاصی مانند قوام سکنجبین برسد (۵-۷ و ۹-۱۳). البته ابوریحان بیرونی در «الصیدنه فی الطب»، به جای

جوشاندن مخلوط آب و عسل، معتقد است می‌توان آن را در برابر آفتاب قرار داد، تا به تدریج آب آن تبخیر شده و به غلظت مطلوب برسد (۵). نوع آب مصرف شده نیز در اغلب منابع آب باران، آب شیرین یا آب خالص است (۶، ۱۱، ۱۲ و ۱۴)، اما در طب یوسفی آب گلاب برای تهیه ماءالعسل توصیه شده است (۱۵).

برای تهیه ماءالعسل مرکب، مواد افزودنی را هم قبل از طبخ کوبیده، در کیسه کتانی کرده، در هنگام طبخ به ماءالعسل اضافه می‌کردند. سپس کیسه را مرتب با دست یا با پشت کف‌گیر مالش می‌دادند تا قوت ادویه وارد ماءالعسل شود. وقتی حجم و غلظت آن به حد دلخواه می‌رسید کیسه را خوب فشار می‌دادند و خارج می‌کردند، سپس ماءالعسل را سرد کرده، نگاه می‌داشتند (۱۱).

در بعضی از منابع مانند «فانونچه»، «دفع المضار الکلیه عن الابدان الانسانیه»، «طب اکبری»، «قرابادین شفایی» و «قرابادین کبیر» میزان عسل مصرفی برای تولید ماءالعسل باید نصف میزان آب باشد، ولی در بعضی از کتاب‌ها مقدار آب مصرفی بیشتر بوده و به عنوان مثال در «طب یوسفی» و «اختیارات بدیعی»، آب مصرفی به اندازه ده‌برابر و در «تحفه حکیم مؤمن»، «الصیدنه فی الطب» و «اکسیر اعظم»، میزان آب مورد نیاز شش‌برابر عسل توصیه شده است. با این حال جرجانی در کتاب «یادگار» عقیده دارد میزان آب لازم پنج‌برابر عسل یا بیشتر هم می‌تواند باشد (۹).

۳- خواص درمانی ماءالعسل در طب سنتی

از خواص ماءالعسل می‌توان در دو بخش کاربردهای کلی و کاربرد ویژه در درمان بیماری‌ها نام برد. در متون طب سنتی کاربردهای کلی ماءالعسل چنین آمده است: جالی (۶-۸ و ۱۱)؛ منضج بلغم غلیظ (۶، ۷، ۱۱ و ۱۲)؛ مقطع بلغم بدون تبرید شدید (۱۶)؛ مفتوح سده (۱۲)؛ مقوی اعضای سرد (۶، ۷ و ۱۱)؛ مقوی معده

(۶-۸، ۱۱، ۱۴ و ۱۷)؛ ملین طبع و مسهل طبیعت (۶، ۷، ۹، ۱۱ و ۱۷)؛ برطرف‌کننده قی، اذیت ادویه قتاله و قراقر شکم (۶، ۷ و ۱۱)؛ اشتهاآور (۶-۸، ۱۱ و ۱۴)؛ مدرّ بول (۶، ۷، ۱۱ و ۱۴)؛ مدر حیض (۶، ۷ و ۱۱)؛ رافع ضعیفی که از جماع به هم رسیده باشد (۶، ۷ و ۱۱)؛ مفید برای مفاصل و امراض بلغمی (۱۱ و ۱۴)؛ مفید در درمان امراض سرد عصبی و دماغی (۱۲)؛ نافع بیماری‌های سرد (۶، ۷، ۹ و ۱۱).

علاوه بر این کاربردهای کلی، ماءالعسل به طور ویژه در بیماری‌های خاص از جمله حمیات (۱۱)، بیماری‌های سرد معده (۶، ۷، ۹، ۱۱ و ۱۸)، بیماری‌های کلیه (۱۶)، ریه (۸، ۱۶ و ۱۹) و نوع شدیدالطبخ آن در درمان قولنج (۶)، مورد استفاده بوده است. به عنوان مثال عقیلی در «قرابادین کبیر» از ماءالعسل عنب‌الثعلب (تاجریزی) به عنوان دارویی برای تب‌های گرم ناشی از ورم معده و جگر و یرقان سدی یاد کرده است (۱۱).

۴- خواص ماءالعسل در درمان بیماری‌های ریه

ماءالعسل کاربرد ویژه‌ای در درمان بیماری‌های ریه داشته و در ذات‌الریه، ذات‌الجنب، سرفه، خرخر، تنگی نفس، خشونت ریه و گرفتگی صدا بکار می‌رود. با توجه به این که ماءالعسل جالی، منضج و مقطع بلغم است در صورت وجود رطوبت در ریه می‌تواند یک داروی خیلی خوب برای تلطیف و دفع رطوبات ریه در نظر گرفته شود. البته در پاک کردن سینه و ریه، سکنجبین از ماءالعسل قوی‌تر است (۱۶ و ۱۹).

ذات‌الریه و ذات‌الجنب: ذات‌الریه همان التهاب ریه‌هاست که اغلب در اثر عفونت ریه ایجاد شده و عامل این بیماری ممکن است باکتری، ویروس یا قارچ باشد. در اثر این التهاب ریه اجساد سلولی و مایع در کیسه‌های هوایی و مجاری تنفسی تجمع پیدا کرده و در عمل تنفس اختلال ایجاد می‌شود (۲۰). از آنجایی

که در منابع طب سنتی در ذات‌الریه، خوردن آب سرد ممنوع است، شربت‌های زداینده مانند ماء‌العسل، جلاب و کشکاب در همه انواع ذات‌الریه و ذات‌الصدر و ذات‌الجنب مفید بوده و سینه را از رطوبت‌ها پاک می‌کند. البته تفاوت آن‌ها در این است که جلاب و ماء‌العسل زداینده‌تر است و کشکاب مقوی‌تر (۱۹). حتی در «قانون» ابوعلی سینا از ماء‌العسل به عنوان بهترین پاک‌کننده (جالی و منقی) یاد کرده است (۸). لازم به ذکر است در صورتی که ذات‌الریه خام باشد، باید ماء‌العسل با آب بسیار مخلوط شود، اما اگر ذات‌الریه از نوع پخته باشد، بهتر این است که خردل در ماء‌العسل به بیمار داده شود (۱۹). در ذات‌الجنب نیز اگر ماده غلیظ و فشرده باشد، طبق توصیه جرجانی در ذخیره خوارزمشاهی، زوفای خشک و خردل کوبیده‌شده در ماء‌العسل گرم شده مفید است (۱۹). همچنین در صورت وجود زخم مزمن در ریه و چرک جمع‌شده در سینه، آشامیدن قسطرون با ماء‌العسل می‌تواند کمک کند (۲۱).

سرفه: تحقیقات نشان داده شایع‌ترین علت سرفه مزمن وجود ترشحات پشت حلقی است. آسم، ریفلاکس گاستروازوفازیال، برونشیت مزمن و برونشکتازی به ترتیب سایر علل شایع ایجاد سرفه هستند (۲۲). در طب سنتی ایران برای درمان سعال یا سرفه نیز ماء‌العسل به تنهایی (۸) یا همراه با برخی گیاهان دارویی توصیه می‌شده است (۲۳). به عنوان مثال ناظم جهان در اکسیر اعظم برای سرفه بارد، مصرف ماء‌العسل را به جای آب لازم شمرده است (۲۴). فندق آغشته به ماء‌العسل (۲۴) و شربتی از ماء‌العسل همراه با غاریقون، تربد سفید، ریشه شیرین‌بیان، شحم حنظل، ایارج فیکرا و اندروت ترکیبات دیگری هستند که برای سرفه مزمن، تجویز می‌شوند (۱۱). علاوه بر این حکیم عقیلی در مخزن‌الادویه، تخم بنج و تخم خشخاش را همراه ماء‌العسل برای درمان سرفه و خلط خونی مفید دانسته است (۲۱).

خرخر و تنگی نفس: تنگی نفس یا ناشی از افزایش نیاز بدن به تهویه ریوی است و یا ناشی از کم‌شدن قابلیت انتشار اکسیژن به درون آلوئول‌های ریه. این حالت ممکن است در بیماری‌هایی مانند آسم برونشیال، آمفیزم، وجود مقدار زیاد مایع در جنب، پنوموتوراکس، فلج عضلات تنفسی و انقباض عضلات جدار سینه دیده شود (۲۵). در طب سنتی ایران برای درمان خرخر و تنگی نفس که معمولاً شب‌ها پدید می‌آید، خوردن ماء‌العسل به صورت قطره‌قطره و همچنین انگشت‌پیچ تخم کتان با عسل مفید است (۲۶). حکیم ارزانی و ناظم جهان برای درمان این بیماری مصرف ماء‌العسل به تنهایی یا در نوع بلغمی آن همراه با عرق بادیان (رازبانه) را به جای آب توصیه می‌کردند (۱۳ و ۲۴). علاوه بر این ناظم جهان در اکسیر اعظم ماء‌العسل ساخته‌شده از افیمون، انجیر، پودینه و سداب که در آب جوشانده باشند و از آن ماء‌العسل درست کرده باشند، را بسیار در درمان تنگی نفس مؤثر می‌داند. جوشانده کراث (تره) با ماء‌العسل نیز برای ربو و درد سینه نافع است (۱۲). قیقهر با ماء‌العسل نیز داروی دیگری است که در مخزن‌الادویه برای درمان ربو آمده است (۲۱). شربت ماء‌العسل همراه با غاریقون، تربد سفید، ریشه شیرین‌بیان، شحم حنظل، ایارج فیکرا و اندروت که برای درمان سرفه در قرابادین کبیر آمده بود، برای درمان ربو و تنگی نفس، نیز تجویز می‌شده است (۱۱). به عقیده حکیم ارزانی زرنیخ، رازیانه، بوره، تخم سپندان، مخلوط‌شده با ماء‌العسل نیز می‌توانند داروهایی قوی برای درمان ربو و تنگی نفس باشند (۱۳). در بعضی نسخه‌ها جوشانده گاوزبان، افیمون، عرق بادرنجبویه و گل ارمنی همراه با ماء‌العسل نیز برای اغلب بیماری‌های تنفسی مانند سرفه، تنگی نفس، خشونت سینه و نای مفید شمرده شده است (۲۱ و ۲۴).

خشونت ریه: در خشونت ریه نیز توصیه شده است به جای آب، ماءالعسل مصرف شود (۲۴). حکیم مؤمن تنکابنی در تحفه، غرغره کرنب با ماءالعسل را برای خشونت مزمن نای و همچنین ورم زیر زبان و سنگینی و سستی آن مفید شمرده است (۱۲). علاوه بر این ماءالعسل ممزوج با آب بسیار، در تسکین دردهای ناشی از ریاح بخاریه و سده نیز توصیه می‌شده است (۲۴).

گرفتگی صدا: گرفتگی صدا یا لارنژیت مشکلی است که در اثر التهاب تارهای صوتی رخ داده و ممکن است به علل عفونی یا غیر عفونی اتفاق بیفتد (۲۷). برای درمان گرفتگی صدا، حکما حلتیت را با ماءالعسل مخلوط کرده و به بیمارشان می‌دادند و معتقد بودند این دارو اثر عجیبی در درمان گرفتگی صدا دارد. البته اگر گرفتگی صدا ناشی از رطوبت باشد و همراه با خشونت و حرارت نباشد، توصیه می‌شود آبی را که انیسون و بادیان در آن جوشانده‌اند، با ماءالعسل غرغره کنند. نسخه دیگر - که در اکسیر اعظم آمده - این است که ریشه سوسن آسمانگونی را با عسل و کمی فراسیون و قنطوریون، یا این که خردل را با عسل غرغره کنند (۲۴). حکیم ارزانی مصرف ماءالعسل همراه با باقلی، مویز، تخم کتان، خرما، چلغوزه، انجیر، حلبه و مغز بادام شیرین و تلخ و نیشکر را هم برای گرفتگی صدا مفید شمرده است (۱۳). لازم به ذکر است که حتی جرجانی در «ذخیره خوارزمشاهی» برای درمان گرفتگی صدای کودکان، قطره قطره چکاندن ماءالعسل نیم گرم در دهان را توصیه کرده و نسخه دیگر او هم تخم کتان کوبیده مخلوط با عسل است (۱۹).

۵- میزان مصرف

در جستجوی کتاب‌های مختلف، به میزان مصرف ماءالعسل به طور دقیق اشاره‌ای نشده است، اما در کتاب‌های «قانونچه فی الطب»، «خلاصة الحکمة» عقیلی، «قرابادین

شفایی»، «طب اکبری» و «طب یوسفی» همه میزان مصرف ماءالعسل را تا سی مثقال یا پنج اوقیه (حدود ۱۵۰-۲۵۰ گرم) مطرح کرده‌اند.

۶- عوارض

ماءالعسل هم مانند همه داروهای دیگر ممکن است برای بعضی از افراد عارضه ایجاد کند. بنابراین در بعضی از شرایط نباید مصرف شود. به عنوان مثال هنگامی که ماءالعسل برای درمان قولنج بکار می‌رود، بر اساس توصیه شیخ‌الرئیس باید که شدیدالطبخ باشد، یعنی آن را بسیار جوشانیده باشند، زیرا ضعیف‌الطبخ آن موجب نفخ می‌شود (۶ و ۷). علاوه بر این ماءالعسل به علت گرمی مزاج آن برای صاحبان مزاج گرم صفراوی و ورم‌های گرم احشا مضر است (۷، ۸، ۱۱ و ۱۷). حکما معتقد بودند که اگر خلطی در اعضای داخلی چون جگر و طحال، ورم صلب یا نرم باشد، ماءالعسل مضر خواهد بود. در ضمن از آنجایی که جگر و طحال، آن را به سبب شیرینی زودتر و بیشتر جذب می‌کنند پس زیادتیر از مقدار طبیعی می‌کشند، به حدی که در مجاری نمی‌گنجد. به همین علت سده در افراد صاحب سده، تشدید شده و دهانه رگ‌ها تنگ می‌شود. بنابراین در این افراد به جای ماءالعسل بهتر است سکنجبین استفاده شود، زیرا در سکنجبین قوت شیرینی با سرکه شکسته می‌شود و جگر و طحال به جذب آن چندان شوق ندارند و با قوت سرکه ماده زودتر لطیف شده و سده گشاده می‌شود (۱۶ و ۱۹). گاهی ممکن است ماءالعسل ساده باعث ایجاد صفرای کفناک در انسان شود، پس اگر چنین احساسی وجود داشت لازم است از نوشیدن ماءالعسل احتراز شود. گاهی نیز در حمیات وبائی استفراغ صفرا بسیار اتفاق می‌افتد و هرچند بیمار قی نمی‌کند، اما حرارت و اضطراب فرد بالا می‌رود. این حالت، علامت نهایت حرارت است و ممکن است که روده را بخراشد و سحج تولید کند. بنابراین در این شرایط

نه ماءالعسل مفید است، نه جلاب و نه سکنجبین، بلکه در اکسیر اعظم آب بسیار سرد توصیه شده است (۱۶).

حکما درباره ترتیب خوردن داروها نیز ایده‌هایی داشتند، به عنوان مثال نوشیدن ماءالعسل بعد از ماءالشعیر را درست نمی‌دانستند، بلکه معتقد بودند بهتر است ماءالعسل پیش از ماءالشعیر خورده شود تا زود از مجرای گوارشی عبور کند و راه ماءالشعیر را باز کند. ناظم جهان در اکسیر اعظم معتقد است، اگر طبیعت فرد دچار قبض بوده و حرارت او مفرط باشد، به جای جلاب و ماءالعسل، آب تمر هندی آمیخته با جلاب برای بیمار سودمند است (۱۶).

۷- مصلحات ماءالعسل

برای از بین بردن عوارض ماءالعسل در افراد گرم مزاج، حکما روش‌هایی را توصیه می‌کنند، به عنوان مثال از آنجایی که عسل باعث حدت صفرا می‌شود، می‌توان طبق توصیه جرجانی با تبدیل آن به سکنجبین، مضرات سرکه و عسل را کم کرد و در ضمن از منفعت هر دو در کنار منفعت آب، برای رفع رطوبات غلیظ و شکستن بادها استفاده کرد (۱۹). روش دیگر استفاده از رب میوه‌های ترش است (۷، ۱۱ و ۱۷).

نتیجه‌گیری

بر اساس نتایجی که در این تحقیق از منابع اصلی طب سنتی به دست آمد، به نظر می‌رسد که مصرف ماءالعسل می‌تواند به درمان بیماری‌های تنفسی کمک کند، اگرچه هنوز درباره اثر ماءالعسل در بیماری‌های ریه کارآزمایی بالینی انجام نشده تا نقش آن در درمان بیماری‌های ریه را تأیید کند، اما در تحقیقات جدید که روی انسان انجام شده است، فواید درمان بیماری‌های تنفسی با عسل به خصوص درمان تنگی نفس، تسکین سرفه کودکان و بهبود خواب آن‌ها ثابت شده

است. از آنجایی که عسل قسمت اصلی و به اصطلاح عمود، در ترکیب ماءالعسل است، تحقیقات مربوط به تأثیر عسل در درمان بیماری‌های تنفسی نیز نباید کم‌اهمیت تلقی شود. سرفه مزمن حتی در صورت عدم وجود بیماری مشخص تنفسی، می‌تواند بسیار آزاردهنده باشد. به همین علت مصرف دارو برای نرم کردن مسیر تنفسی فوقانی و کاهش تحریکات این ناحیه شایع است. تحقیقات اخیر نشان داده‌اند که عسل می‌تواند در درمان سرفه مزمن پس از عفونت‌های تنفسی، که ممکن است ۳ هفته تا ماه‌ها طول بکشد، مفید واقع شود. در این بررسی یک خمیر تهیه‌شده از عسل و قهوه به بیماران داده شد تا هر ۸ ساعت به مدت یک هفته آن را در آب گرم حل کرده و بخورند. شدت سرفه قبل و بعد از درمان در این افراد بررسی شده و با بیماران دو گروه کنترل، که به جای این دارو از پردنیزولون و گایافنزین استفاده می‌کردند، مقایسه شد. نتایج بررسی نشان داد از بین داروهای فوق، مؤثرترین نوع درمان برای سرفه مزمن، عسل و قهوه است (۲۸).

سرفه در اثر عفونت دستگاه تنفس فوقانی، یکی از شایع‌ترین مشکلات کودکان است. اثر عسل بر سرفه شبانه و کیفیت خواب کودکان یکی دیگر از فواید این ماده را نشان می‌دهد. بررسی کنترل‌شده با دارونما نشان داده ۱۰ گرم شربت سرکه و عسل، اکالیپتوس و عسل می‌تواند دفعات، شدت، مزاحمت سرفه را کم کرده و موجب بهبود کیفیت خواب کودک شود (۲۹). همچنین دو و نیم میلی‌لیتر عسل قبل از خواب، در مقایسه با داروهای سرفه مانند دکسترومتورفان و دیفن هیدرامین اثر بهتری در تسکین سرفه و بهبود خواب کودکان داشته است (۳۰ و ۳۱). تحقیقات دیگر نیز حاکی از این است که در تسکین سرفه اثر عسل بهتر از دیفن

هیدرامین و عدم درمان است، اگرچه نسبت به دکسترومتورفان بهتر عمل نمی‌کند (۳۲).

تأثیر غسل برای درمان بیماران دچار رینو سینوزیت قارچی آلرژیک مقاوم به درمان طبی مرسوم نیز آزمایش شده است. این بیماران که بعد از جراحی اندوسکوپیک عملکردی دوطرفه سینوس، دچار رینوسینوزیت قارچی آلرژیک مقاوم به درمان شده بودند، در یک سوراخ بینی ۲ سی‌سی از ترکیب ۵۰/۵۰ محلول غسل - سالین روزی ۱ بار برای ۳۰ روز اسپری کردند که باعث بهبود کلی علایم آنها شد، اگرچه تفاوت معنی‌داری با گروه کنترل نداشتند (۳۳).

با توجه به اثرات درمانی ماءالعسل که در متون طب سنتی ایران آمده و بررسی تحقیقات جدیدی که تأثیر درمانی غسل به خصوص بر تسکین سرفه شبانه، تنگی نفس و آلرژی را نشان می‌دهد. همچنین با توجه به کم‌بودن عوارض آن در بیماران به نظر می‌رسد غسل و ماءالعسل می‌تواند در درمان بیماران تنفسی کمک‌کننده باشد و لازم است آزمایشات و تحقیقات بالینی در این زمینه انجام شود تا با اطمینان بیشتری از آن برای بیماران استفاده شود.

نظرات و توصیه‌های حکمای طب سنتی ایران درباره طرز تهیه، کاربردها و نحوه استفاده از این ترکیب دارویی می‌تواند بسیار راهگشا باشد. در ضمن فرمولاسیون‌های مختلفی از ماءالعسل ساده و مرکب در منابع طب سنتی وجود دارد. در بعضی از آنها بر اساس نوع بیماری، ترکیب جدیدی از مفردات با میزان‌های متفاوت به آب و غسل اضافه شده تا کاربردهای ویژه‌ای به ماءالعسل مرکب بدهد. در کتاب‌های قرابادین بیش از ده نسخه برای ساخت ماءالعسل مرکب وجود دارد. بنا بر این تحقیق درباره مفرداتی که در این نسخه‌ها بکار رفته است و بررسی اثر آنها بر بیماران تنفسی نیز در مراحل بعدی تحقیقات باید مد نظر باشد.

تضاد منافع

مقاله فوق تضادی با منافع احتمالی مؤسسات یا مراکز تحقیقاتی دانشگاهی و غیر دانشگاهی ندارد.

سپاسگزاری

از جناب آقای دکتر سهراب دهقان بابت همکاری صمیمانه در تهیه خلاصه انگلیسی مقاله تشکر می‌کنیم.

جدول ۱: مفردات بکاررفته در تهیه ماءالعسل مرکب در منابع طب سنتی ایران

منبع مفرده	قرابادین شفایی	اختیارات بدیعی	طب اکبری	قرابادین کبیر	تحفه المومنین	اکسیر اعظم	ذخیره خوارزمشاهی	المنصوری فی الطب
مصطکی	✓	✓	✓	✓		✓		
قرفه						✓	✓	
زعفران	✓	✓	✓	✓				
قاقله				✓				
بسیاسه	✓		✓	✓				
دارفلل		✓		✓				
زنجبیل	✓	✓	✓	✓		✓		
جوزبوا	✓		✓	✓				
خولنجان	✓		✓	✓		✓	✓	
دارچین	✓		✓	✓			✓	
هل			✓					
سنبل	✓					✓		✓
فلفل					✓	✓		
قرنفل		✓		✓		✓		
گل سرخ							✓	

فهرست منابع

1. Bogdanov S, Jurendic T, Sieber R, Gallmann P. Honey for nutrition and health: a review. *J Am Coll Nutr.* 2008; 27 (6): 677-89.
2. Eteraf Oskouei T, Najafi M. Traditional and Modern Uses of Natural Honey in Human Diseases: A Review. *Iran J Basic Med Sci.* 2013; 16: 731-42.
3. Proverb (24, 13). *The Holy Bible*. Authorized King James Version. Oxford University Press, New York. 1972.
۴. قرآن کریم: سوره یونس: آیه ۵۷؛ سوره اسراء: آیه ۸۲؛ سوره فصلت: آیه ۴۴؛ سوره نحل: آیه ۶۹.
۵. ابوریحان بیرونی، محمد بن احمد. *الصیدنه فی الطب (داروشناسی در پزشکی)*. ترجمه باقر مظفرزاده، چاپ اول، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه نشر آثار، (۱۳۸۳ ش.)، ص ۷۲۰.
۶. چغمینی، محمود بن محمد. *متن و ترجمه کتاب قانونچه فی الطب*. ترجمه اسماعیل ناظم، تهران: نشر آبژ، (۱۳۸۹ ش.)، صص ۷-۳۴۶.
۷. عقیلی علوی شیرازی، سیدمحمد حسین بن محمد هادی. (قرن ۱۲). *خلاصه الحکمة*. جلد سوم، چاپ اول، قم: اسماعیلیان، (۱۳۸۵ ش.)، ص ۲۸۴.
۸. ابن سینا، حسین بن عبدالله. (قرن ۴ و ۵). *القانون فی الطب (طبع بیروت)*. جلد سوم و چهارم، چاپ اول، بیروت: دار احیای التراث العربی، (۱۴۲۶ ق.)، صص ۶۰۵-۳۰.
۹. جرجانی، اسماعیل بن حسن. *یادگار در دانش پزشکی و داروسازی*. تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی، (۱۳۸۱ ش.)، صص ۳۶۶-۳۸.
۱۰. ناظم جهان، محمد اعظم. *اکسیر اعظم*. جلد اول، چاپ دوم، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، (۱۳۸۷ ش.)، ص ۱۶۶.
۱۱. عقیلی علوی شیرازی، سیدمحمد حسین بن محمد هادی. (قرن ۱۲). *قربادین کبیر*. چاپ اول، تهران: دانشگاه علوم پزشکی تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، (۱۱۹۱-۱۰۹۶).
۱۲. حکیم مؤمن، سیدمحمد مؤمن بن محمد زمان. *تحفة المؤمنین (تحفه حکیم مؤمن)*. جلد اول و دوم، چاپ اول، قم: نور وحی، (۱۳۹۰ ش.)، صص ۷۶۵-۲۱۸.
۱۳. شاه ارزانی، میرمحمد اکبر بن محمد. *طب اکبری*. جلد اول، چاپ اول، قم: جلال الدین، (۱۳۸۷ ش.)، صص ۸۲-۴۶۸.
۱۴. حسینی شفائی، مظفر بن محمد. *قربادین (شفایی - طب جدید)*. تصحیح یوسف بیگ باباپور، ص ۳۰۸.

۱۵. یوسفی هروی، یوسف بن محمد. *طب یوسفی (جامع الفوائد)*. چاپ اول، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، (۱۳۸۲ ش.)، ص ۲۴.
۱۶. ناظم جهان، محمد اعظم. *اکسیر اعظم*. جلد چهارم، چاپ دوم، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، (۱۳۸۷ ش.)، صص ۵-۱۰۴.
۱۷. انصاری شیرازی، علی بن حسین. *اختیارات بدیعی*. چاپ اول، تهران: شرکت دارویی پخش رازی، (۱۳۷۱ ش.)، ص ۴۰۷.
۱۸. یوسفی هروی، یوسف بن محمد. *ریاض الادویه*. چاپ اول، تهران: المعی، (۱۳۹۱ ش.)، ص ۱۵۶.
۱۹. جرجانی، اسماعیل بن حسن. (قرن ۴ و ۵). *ذخیره خوارزمشاهی*. جلد اول و دوم، چاپ اول، قم: مؤسسه احیای طب طبیعی، (۱۳۹۱ ش.)، جلد اول، صص ۸۳۷؛ جلد دوم، صص ۸۷-۴۲۹.
20. Hart AM. Evidence-based diagnosis and management of acute bronchitis. *The Nurse practitioner*. 2014; 39 (9): 32-9.
۲۱. عقیلی علوی شیرازی، سیدمحمد حسین بن محمد هادی. (قرن ۱۲). *مخزن الادویه - فرهنگنامه داروهای پزشکی سنتی*. چاپ اول، تهران: مؤسسه انتشارات باورداران، (۱۳۸۰ ش.)، صص ۷۸۸-۲۴۴.
22. Irwin RS CF, French CL. Chronic cough: the spectrum and frequency of causes, key components of the diagnostic evaluation, and outcome of specific therapy. *Am Rev Respir Dis*. 141 (3).
۲۳. یونانی، طولوزان. *اسرار الاطباء (مجریات ایلات چغتایی)*. ترجمه میرزاشهاب‌الدین ثاقب، چاپ اول، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، (۱۳۸۳ ش.)، ص ۵۷.
۲۴. ناظم جهان، محمد اعظم. *اکسیر اعظم*. جلد دوم، چاپ دوم، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، (۱۳۸۷ ش.)، صص ۲۲۹-۱۱۶.
۲۵. سلطانی، ابوالقاسم. تنگی نفس‌ها و بیماری آسم در طب سنتی ایران. *مجله طب سنتی اسلام و ایران*. (۱۳۸۹ ش.)، دوره اول، شماره سوم، صص ۱۵-۲۰۳.
۲۶. بهاء‌الدوله، بهاء‌الدین بن میر قوام‌الدین. *خلاصه‌التجارب*. چاپ اول، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران، (۱۳۸۲ ش.)، ص ۸۶.
27. Dworkin JP. Laryngitis: types, causes, and treatments. *Otolaryngol Clin North Am*. 2008; 41 (2): 419-36.
28. Raessi MA, Aslani J, Raessi N, Gharaie H, Karimi Zarchi AA, Raessi F. Honey plus coffee versus systemic steroid in the treatment of persistent

- post-infectious cough: a randomised controlled trial. *Primary Care Respiratory Journal: Journal of the General Practice Airways Group*. 2013; 22 (3): 325-30.
29. Cohen HA, Rozen J, Kristal H, Laks Y, Berkovitch M, Uziel Y. Effect of honey on nocturnal cough and sleep quality: a double-blind, randomized, placebo-controlled study. *Pediatrics*. 2012; 130 (3): 465-71.
30. Paul IM, Beiler J, McMonagle A, Shaffer ML, Duda L, Berlin CM. Effect of honey, dextromethorphan, and no treatment on nocturnal cough and sleep quality for coughing children and their parents. *Arch Pediatr Adolesc Med*. 2007; 161 (12): 1140-6.
31. Shadkam MN, Mozaffari Khosravi H, Mozayan MR. A comparison of the effect of honey, dextromethorphan, and diphenhydramine on nightly cough and sleep quality in children and their parents. *J Altern Complement Med*. 2010; 16 (7): 787-93.
32. Oduwale O, Meremikwu MM, Oyo Ita A, Udoh EE. Honey for acute cough in children. *Cochrane Database Syst Rev*. 2012; 3:CD007094.
33. Thamboo A, Philpott C, Javer A, Clark A. Single-blind study of manuka honey in allergic fungal rhinosinusitis. *J Otolaryngol Head Neck Surg*. 2011; 40 (3): 238-43.

یادداشت شناسه مؤلفان

- شهپیر کاوه:** دستیاری طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.
- مهشید چایچی رقیمی:** دستیاری طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)
نشانی الکترونیکی: chaichi.m@gmail.com
- سعید صدر:** استادیار، فوق تخصص ریه اطفال، گروه ریه بیمارستان کودکان مفید، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.
- علیرضا عباسیان:** استادیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، ایران.
- نرگس کاوه:** دستیاری طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.
- رسول چوپانی:** استادیار، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

The role of Honeywater (Maul Asl) in the treatment of respiratory diseases from Iranian Traditional Medicine (ITM) point of view*Shahpar Kaveh**Mahshid Chaichi Raghimi**Saeed Sadr**Alireza Abbassian**Narges Kaveh**Rasool Choopani***Abstract**

Introduction: Most of the ancient civilizations were familiar with Honey as a food and a remedy. Medicinal uses of Honey have been mentioned even in holy Quran and holy Bible. Scholars of Iranian Traditional Medicine (ITM) have used Honey in various forms according to their knowledge for treatment of different types of disease. The most common form of Honey mentioned in ITM references is Maul Asl. In this article we have tried to discuss the role of Maul Asl in ITM for management of respiratory conditions and compare them with findings in modern medicine.

Method: In this article which is a descriptive review, we searched the Noor software of traditional and Islamic library for keywords Maul Asl and ma-ul-gharaten. Major texts of ITM from 2nd to 14th century were used for this purpose. Ingredients, production methods and medicinal properties were collected. We also searched science direct, google scholar, pubmed and scopus for new medical findings using keywords respiratory disease, asthma, cough, honey, Maul Asl, honeywater, hydromel and collected material regarding medicinal properties of Honey in respiratory problems.

Results: Maul Asl is an Arabic word known as Ab-e-angabin in Farsi, Melition in Roman and Ma-ul-gharaten in Greek. There are various ways to prepare Maul Asl in different books but all of them mention water and Honey as main ingredients which are mixed together and boiled using gentle fire until a certain amount is left. What is different in various references is the proportion of water and Honey and the herbs that were added to boost certain effects of Maul

Asl. In addition to its general uses as tonic, polisher, coctive and chopper of balgham, Maul Asl can be specifically used for conditions like fever, stomach problems of cold nature, colic, kidney and lung problems. It has especial use in pneumonia, pleuritis, cough, dyspnea, hoarseness of voice and snoring.

Discussion & Conclusion: Although no clinical trial regarding the effect of Maul Asl on respiratory diseases was found, recent findings show the benefits of Honey in management of respiratory problems especially dyspnea, children's cough and their sleep quality. Since Honey is the main ingredient of Maul Asl, findings regarding the effects of Honey in respiratory problems cannot be underestimated. Considering the therapeutic effects of Maul Asl mentioned in ITM literature, and recent studies that show the effects of Honey on nocturnal cough, allergy and its anti-bacterial properties, plus its safety in terms of side effect, we can conclude that Honey in the form of Maul Asl can be helpful in management of patients with respiratory disease; however we need more future investigations in this field. There are different formulations of simple or compound Maul Asl in ITM literature; based on the particular disease, physicians have added a range of medicinal herbs to give it the necessary property. We hope to witness future investigations focusing on these herbs and their effects on respiratory problems.

Keywords:

Maul Asl, Iranian Traditional Medicine, Honey, Cough